

КОМПЕНСАЦІЯ ЗА ВІЙНУ: ЧИ МОЖЕ ALTER EGO ДОПОМОГТИ ДІСТАТИ РОСІЮ ЧЕРЕЗ ЇЇ КОМПАНІЇ?

Учасники подкасту:

Ведуча – Олена Фонова – суддя-спікерка Господарського суду Луганської області.

Гості – Олег Маліневський – керуючий партнер EQUITY, віцепрезидент ААУ, старший науковим співробітником ІДП імені Корецького НАН України, доктор філософії в галузі права.

Олена Кібенко – суддя Верховного Суду у Касаційному господарському суді, докторка юридичних наук.

Подкаст Національної школи суддів України – це голос суддівської спільноти, де ми говоримо про актуальне: судді, правники, науковці, представники громадських організацій та експерти у відкритих розмовах про судову владу, виклики правової системи та зміни, що визначають майбутнє правосуддя в Україні. Тут слово має вагу і значення.

Фонова Олена: – Ми не просто ведемо війну, ми ведемо правову боротьбу за майбутнє. Ці слова можна почути не лише в урядових заявах чи політичних маніфестах. Вони дедалі більше відображають реальність українського правосуддя. Із початком повномасштабної агресії Росії Україна не лише бореться на фронті, а й виводить війну в юридичну площину. Українські юристи, судді, науковці та міжнародні експерти розпочали масштабну правову компанію з фіксації воєнних злочинів, оцінки завданих збитків та формування стратегії їхнього відшкодування. Новим інструментом, який починає відігравати важливу роль у забезпеченні компенсації за завдані збитки, стала доктрина alter ego, правова конструкція, яка дозволяє ототожнювати приватну особу з державою, якщо вона виконує її волю, перебуває під повним контролем або є інструментом державної політики.

У цьому подкасті ми дослідимо, як ця доктрина працює в українських судах, чому вона породжує серйозні виклики в межах міжнародного права і як нещодавнє рішення суду в Нідерландах стало ключовою точкою переосмислення меж її застосування.

Я Олена Фонова, суддя господарського суду Луганської області і сьогоднішні гості подкасту правники, чий досвід і робота допомагають формувати відповіді на складні правові питання, пов'язані з війною і відповідальністю держави агресора. Пані Олена Кібенко, суддя касаційного господарського суду у складі Верховного суду, доктор юридичних наук. Пані Олена одна з тих, хто активно просуває оновлену культуру судочинства, впровадження простої юридичної мови, етичних стандартів та цифрових

рішень у судовому процесі. Її фокус на перетині теорії та практики. Саме вона стояла біля витоків закріплення доктрини alter ego в українській судовій практиці.

Пані Олено, вітаю. Рада, що ви з нами.

Кібенко Олена: – Вітаю, колеги. Дякую за запрошення.

Фонова Олена: – Також сьогодні з нами про тонкощі доктрини alter ego буде говорити Олег Маліневський, керуючий партнер юридичної фірми EQUITY, адвокат, що стоїть за низкою резонансних справ про стягнення збитків, завданих збройною агресією РФ. Олег провідний фахівець галузі судових спорів, банкрутства та міжнародного арбітражу. Визнаний авторитет не лише в Україні, а в європейській правничій спільноті. Автор дисертації на тему «Англійська юрисдикція щодо позовів проти російських підприємств за шкоду заподіяну під час російського вторгнення в Україну». Старший науковий співробітник інституту держави і права імені Корецького, він працює над докторською дисертацією по тематиці відповідальності співпричинювачів воєнних збитків. Він не просто аналізує судову практику, він її створює. Пане Олеже, вітаю вас.

Маліневський Олег: – Вітаю. Дякую за запрошення і можливість поспілкуватись на цю над важливу тему.

Фонова Олена: – Отже, разом із нашими гостями ми говоритимемо про те, як українські суди вибудовують відповідальність Росії через її компанії, що означає alter ego у правовому контексті та чому боротьба за компенсацію — це не лише питання правової техніки, а й стратегія правової держави в умовах війни.

І почнемо з основ. Пані Олено, як би ви коротко окреслили, **що таке доктрина alter ego і чому вона сьогодні актуальна для українського правозастосування? Чи можна говорити, що це новий інструмент в арсеналі українських суддів, чи радше про осмислення відомої концепції в новому контексті?**

Кібенко Олена: – Вітаю. По-перше, доволі складне питання. Якщо ми звернемося до чинного законодавства, господарського кодексу, який вже скасований, чи цивільного кодексу, ми там не знайдемо таких слів і доктрини, як alter ego чи «підняття корпоративної завіси». Це правова доктрина, яка по суті була запозичена українськими судами у закордонних колег. Тобто йдеться і про міжнародні суди, і про іноземну практику.

Alter ego, якщо перевести, це «друге я», це частина так званої доктрини «підняття корпоративної завіси». Ця доктрина полягає у тому, що якщо за звичайними правилами юридична особа є самостійним суб'єктом цивільно-правових, господарських, інших відносин і несе відповідальність власним майном за будь-яке зобов'язання, як і фізична особа, то виникають деякі випадки, коли між юридичними особами і фізичними особами, які зазвичай пов'язані відносинами, скажімо так, участі в капіталі, там іншим чином піднімається корпоративна завіса, і ми вважаємо їх єдиним цілим. Найчастіше це відбувається у питаннях відповідальності. Тобто ми кажемо, що в певних випадках не лише юридична чи фізична особа несе відповідальність, а піднімається корпоративна завіса між юридичними чи фізичними особами і зазначається, що вони спільно відповідають своїм майном за певні збитки. Тобто найчастіше це відбувається якраз у сфері відповідальності.

І українські судидесь уже з 2021 року почали застосовувати цю доктрину. Спочатку це було у корпоративних спорах, які стосувалися сквіз-аут (squeeze-out). Але вже у 2022 році якраз з'явилася нова практика, де доктрина alter ego була застосована для того, щоб стягувати збитки, завдані українським фізичним та юридичним особам, за рахунок майна не лише самої Російської Федерації, а й тих юридичних осіб, які були створені Російською Федерацією, функціонували на базі її майна та були повністю підконтрольні. І от українські суди тоді сказали, що ми піднімаємо цю корпоративну завісу і вважаємо їх майно майном Російської Федерації. І цим майном Російська Федерація може відповідати за збитки, які завдані нею на території України.

Фонова Олена: – Дякую за пояснення. Це дає гарне уявлення про саму концепцію alter ego і її значення для української правової системи. А тепер хотілося б перейти до практичного виміру. Пані Олено, ви були серед суддів, які розглядали справу, де застосування alter ego стало центральним елементом аргументації. Чи могли б ви поділитися, **як саме ця доктрина була використана у конкретних рішеннях Верховного Суду? Які критерії суд застосовує, щоб обґрунтувати ототожнення компанії з державою?**

Кібенко Олена: – Дякую. Цікаве запитання. У нас уперше переді мною, як перед суддею, це питання постало в середині 2022 року. У нас була дуже цікава справа. Вона стосувалася вже виконавчого провадження, коли було за кордоном ухвалене рішення міжнародного комерційного арбітражу, і виконуючи його на території України було звернено стягнення на акції «Промінвестбанку», які належали ВЕБ.РФ — юридичній особі, яка була повністю підконтрольна Російській Федерації. І от постало питання вже, чи були законними, правомірними дії виконавця, який таким чином намагався

виконати рішення Міжнародного комерційного арбітражного суду, яке набуло чинності і було виконане на території України.

І тут якраз було цікаве питання, не Верховний Суд був творцем, що застосував уперше цю доктрину. По суті це зробив суд першої інстанції. Був дуже цікавий науковий висновок, який був наданий до суду першої інстанції однією зі сторін. Автором цього висновку був Михайло Боронський. І якраз саме він проаналізував дуже широко практику застосування доктрини *alter ego* закордонними, міжнародними арбітражними судами, трибуналами, ЄСПЛ і так далі. І я хотіла б віддати йому шану, оскільки цей висновок, і став такою основою для застосування, як судом першої інстанції цієї доктрини, так і Верховним Судом. Тобто, по суті, ми підтримали висновки колег з першої, другої інстанції, тобто ми не були такими реформаторами, як часто нам приписують у цій справі. І ми сказали, що, так, це правомірно, бо дуже часто в таких справах аргументи відповідачів стосуються того, що власником акцій є юридичні особи, відповідно до Цивільного кодексу, доктрина юридична особа несе самостійну відповідальність, не відповідає за зобов'язаннями свого засновника і так далі.

У цій справі було проаналізовано, наскільки юридична особа є самостійною, чи виконувала вона функції агента Російської Федерації, кому належить капітал, які функції цієї юридичної особи, у чому полягають її дії. Але я хочу звернути увагу, що на підставі цих критеріїв ми дійшли висновку, що таке звернення стягнення на майно у вигляді акцій банку, яке належить юридичній особі, що майже повністю підконтрольна Російській Федерації, є правомірним. Але ці критерії не є якимись стабільними. Тобто у кожній справі суд аналізує, немає вичерпних критеріїв, тобто є загальний підхід, який базується, наразі іноді критикується, але це поняття здорового глузду, чесності, відкритості і так далі. Тобто ми аналізуємо наскільки все-таки можна ототожнити певну юридичну особу з Російською Федерацією. І на цій підставі ми робимо висновок про те, чи може бути звернуте стягнення на її майно, тобто наскільки вона є все-таки самостійним, незалежним комерційним суб'єктом.

Постало перед нами питання щодо суверенітету, але усталена позиція вже українських суддів, що імунітет Російської Федерації не визнається у таких відносинах, бо дуже часто питання імунітету вирішуються не лише на підставі загальних законів чи міжнародних договорів, а вони вирішуються ще й на базі взаємності. Це один з основоположних принципів у цій сфері як міжнародного публічного, так і міжнародного приватного права. І враховуючи вторгнення Російської Федерації, попрання там усіх прав, основ сучасного права, яке відбувається наразі після повномасштабної агресії Російської Федерації і вторгнення на територію України, то, в принципі, українські суди, звісно, не

визнають наявність імунітету. Але, як ми бачимо, я думаю, що надалі будуть питання, це може викликати питання з виконуваності рішень українських судів.

Фонова Олена: – Дякую. Насправді хотіла підкреслити, що в цій постанові Верховного Суду мова йшла про застосування цієї концепції вже на стадії виконання. Чи можна за рахунок тих підприємств здійснити виконання рішення, як про стягнення з Російської Федерації, а не безпосередньо стягнення з тих юридичних осіб шкоди, завданої війною. У цьому я б також хотіла акцентувати увагу для наших слухачів. Дякую. Це дуже цінне занурення в українську практику.

Дійсно, щодо виконання. Жодне рішення немає повної сили, якщо воно не може бути виконане. І тут виникає інше питання: **як ці підходи працюють за межами України?** У червні 2025 року Окружний суд Гааги відмовив у примусовому виконанні рішення українського суду, яким передбачалося стягнення збитків з російського «Газпрому», як alter ego Російської Федерації. Позов стосувався шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії проти України. Гаазький суд погодився, що «Газпром» перебуває під контролем РФ, однак саме це стало підставою для застосування принципу суверенного імунітету.

Іншими словами, ототожнення компанії з державою призвело до того, що компанія отримала правовий захист як частина держави, що унеможливило примусове виконання рішень. Ця справа викликала жваву дискусію в юридичній спільноті щодо того, чи не є alter ego пасткою для позивача. Адже визнаючи компанію частиною держави, суд може водночас робити її недоторканою через такий імунітет.

Пане Олеже, ви як адвокат працюєте з практикою виконання українських рішень за кордоном, зокрема в юрисдикціях Європейського Союзу. Чи могли б ви розповісти, **з якими викликами стикаються позивачі, коли намагаються реалізувати принцип alter ego для арешту активів російських компаній за межами України?**

Маліневський Олег: – Дякую. Дійсно, треба починати від зворотного: де знаходяться гроші і яким чином можна забезпечити реальне виконання рішення суду. Саме з цих причин ми у своїй практиці не застосовували доктрину alter ego як підставу позову. Треба звернути увагу на те, що в постанові Верховного Суду 20 липня 2022 року було застосовано доктрину alter ego вже на етапі виконання рішення суду, коли ототожнювалися Російська

Федерація як держава та alter ego, «друге я», інструмент Російської Федерації або агент Російської Федерації, відповідно, російський банк.

Якщо ми говоримо про початкову стадію звернення до українського суду, то треба подумати, як воно буде виконуватися. І у виконанні рішень українських судів про стягнення збитків є дві найбільші проблеми. Перша, мабуть, найбільша проблема — це імунітет. На жаль, не всі юрисдикції, скажімо так, підтримують підхід, який започаткований Верховним Судом ще з квітневої постанови 2022 року, 14 квітня, яка була потім підтверджена 18 травня 2022 року. У нас зараз реєстр судових рішень просто завалений цими рішеннями, але, на жаль, вони не виконуються. І основна причина невиконання — це суверенний імунітет Російської Федерації.

Я хотів би також звернути увагу на те, що Росія не тільки як держава, а і як певна наукова спільнота цілеспрямовано, систематично відстоює абсолютний юрисдикційний імунітет, неможливість того, щоб держава була відповідачем у суді. І, звичайно, вони просувають такі історії в усіх можливих справах. І тому вони десь відчують себе в безпеці проти таких українських судів.

Звичайно, я максимально підтримую будь-який креатив, і тому ми з величезною увагою вивчили цю нову практику, яка була започаткована низкою рішень з Господарського суду Запорізької області, там не тільки по «Славутич-інвест», там і по інших, і не тільки по «Газпрому». Але у мене було побоювання, яке, на жаль, справдилося. Я бачив цю проблему імунітету, з якою позивачі зіткнулись при виконанні цього рішення. Звичайно, позивацьку спільноту, якщо так можна сказати, надихнув арешт активів, який був здійснений як початковий етап розгляду окружним судом міста Гааги. Але це тільки початкова стадія. Суд не досліджує суті. А вже коли він дослідив суть і коли він отримав відповідні заперечення, виникла проблема суверенного імунітету. І коли у нас немає додаткового обґрунтування щодо відповідача — російської компанії, чому вона має платити за збитки, заподіяні збройною агресією, а лише сам факт alter ego, тобто по суті «друге я» Російської Федерації, автоматично надає відповідачу можливість застосовувати захист у вигляді цього суверенного імунітету. І далі таке рішення за своїм значенням щодо виконуваності стає звичайним рішенням, яких уже я сказав багато в нашому реєстрі судових рішень, де позивачі намагаються стягнути великі суми з Російської Федерації. Тобто вони, на жаль, не виконуються.

Я анонсував дві, основні причини. Є друга підстава невизнання, невиконання. Це відсутність участі відповідача в розгляді справи, тобто незабезпечення доступу до правосуддя і так далі. Це, звичайно, можна

вирішувати і певними процесуальними моментами, доказами. Там я знаю просто феноменальні способи повідомлення відповідача, докази, те, що він просто не бажає брати участь у таких справах. Але знову ж таки повторюсь, основна проблема в цій частині — це імунітет. І коли ми говоримо про alter ego без посилання на те, яка ж особлива роль у спричиненні шкоди належить саме ось конкретному відповідачу, ми автоматично приносимо в цю справу можливість такого захисту з боку відповідачів. І тому, на жаль для мене, ось це липнєве рішення про те, що закрити провадження у зв'язку із суверенним імунітетом, відмовою у виконанні рішення суду щодо «Газпрому» в Нідерландах було очевидним. І навіть якщо ми ознайомимося зі змістом рішень, є певна прогалина, над якою треба працювати юристам і над якою ми вже працюємо з самого початку, по суті, збройної агресії. Це відпрацювання деліктної відповідальності співпричинювачів збройної агресії Російської Федерації, до якої, як перше коло відповідачів, належать в тому числі і державні підприємства Російської Федерації. І треба доводити їхню особливу, відокремлену роль.

Тому, якщо ми говоримо про доктрину alter ego, ми повинні говорити і про іншу доктрину, винятком з якої є принцип alter ego. Доктрина alter ego — це принцип відокремленості юридичної особи від засновників, від материнської компанії, від Російської Федерації, якщо держава є засновником. І тому оця відокремленість полягає в тому, що ця компанія має виконувати свою господарську функцію. І в межах ось цієї функції і відбувається співпричинення агресії. Тобто ось в цей бік треба працювати, в тому числі доказово. А якщо ми подивимося на ці рішення, то там є ось такий дуже різкий перехід. Доводять позивачі alter ego, а значить 1190 Цивільного кодексу України про шкоду, спричинену кількома особами.

Фонова Олена: — Як ми бачимо, навіть коли доведено зв'язок компанії з державою, це ще не гарантує успішного стягнення. І таке обґрунтування позову щодо концепції alter ego може дійсно бути пасткою для позивача, адже є імунітет держави. Це підводить нас ще до одного принципового моменту — конфлікту між alter ego і суверенним імунітетом. Адже коли компанію визнають продовженням держави, на неї можуть поширюватися захисти, які передбачені міжнародним правом для держави.

Пані Олено, на вашу думку, **чи існує межа, до якої суд може «пробити» цю корпоративну оболонку, не порушивши міжнародні принципи імунітету? І чи бачите ви потенціал для перегляду чи переосмислення цього інституту в умовах воєнної агресії?**

Кібенко Олена: – Це доволі складне питання, як пан Олег вже звернув увагу, питання імунітету, ну, вони завжди дуже-дуже складно просувалися. Я багато років викладала міжнародне приватне право, і цей розділ про імунітет держави завжди був дуже-дуже складний. Чому? Бо є поняття абсолютного імунітету і є поняття обмеженого імунітету. По-перше, є ціла низка країн, які підтримують доктрину абсолютного імунітету. І Україна, до речі, до недавнього часу належала до саме до цих країн, як і багато інших країн, там континентальних більше. Є країни, які підтримують доктрину обмеженого імунітету. Це означає, що якщо держава вступає в цивільно-правові, господарські, деліктні відносини, то тоді вона тим самим, вступивши в такі відносини, вона позбавляється імунітету. Але якраз отут є питання. Якщо держава починає війну і при цьому завдаються, звісно, збитки фізичним, юридичним особам, чи є це деліктна відповідальність? Бо якраз, я так розумію, рішення Гааги було зумовлено тим, що це акт війни — це акт держави як суверена, так? Тобто це не є оця класична деліктна відповідальність, коли ми кажемо, наприклад, представник посольства автівкою збиває людину, спричиняються збитки. І ми всі розуміємо, що якщо це обмежений імунітет, то в такому разі держава може позбавлятися. І багато є складнощів, немає там єдиного підходу на міжнародному рівні. Та та ж конвенція про імунітети іноземних держав дуже важко просувалася. Тобто це, можна сказати, невдача на міжнародному рівні. Тому це питання є складним. І тут не питання, як наші суди там щось побудують чи випишуть, чи яка буде стратегія, це трохи інше. Тобто, якщо ми кажемо, що це держава, юридична особа, підконтрольна державі і це майно держави, то однозначно буде вирішуватися питання про імунітет. Єдине, що такі рішення будуть виконуваними на території України, бо на території України вже є позиція, що імунітет не визнається. Ну і це перше рішення, я звертаю увагу, це липень 2022 року. Воно, по суті, і було там виконано. Рішення арбітражу було виконано на території України. Тобто це був лише початок.

Але зараз виникає питання про активи Російської Федерації на території України. Зараз буде полювання за цими активами. Це, звичайно, питання, скажімо так, виконання судових рішень, коли ми там колись Велика палата вирішувала питання зведеного виконавчого провадження, коли є один боржник і купа кредиторів. От як задовольняти, хто перший добіг, того і активи. Ну і тому в Україні якраз створюються інші підходи, тобто більш цивільні — там реєстри збитків і так далі. Тобто це питання має вирішуватися на рівні законодавчому, на рівні міжнародному, централізовано. А ці рішення про відшкодування збитків, ну, на жаль, є питання щодо їх виконаності. Як на мене, це не є ефективний спосіб вирішення цієї проблеми. Можливо, це навіть хибний шлях розвитку. Ну, над цим треба міркувати, розмірковувати, аналізувати практику, але, як на мене, ну, я багато це вже казала, це, в

принципі, такий доволі хибний шлях, яким чином юридичні, фізичні особи можуть задовольнити свої вимоги.

Фонова Олена: – Це питання справді торкається фундаментальних речей, балансу між правом на захист і правом на справедливість. І водночас воно показує, що навіть найпереконливіша доктрина потребує правильної стратегії, як у суді, так і поза ним.

Пане Олеже, враховуючи ваш досвід ведення справ щодо компенсації збитків, які стратегії вважаєте найбільш дієвими зараз? **Які юрисдикції відкриті до такого типу спорів? І чи бачите ви перспективу міжнародної координації позовів або єдиного підходу до доктрини alter ego в країнах, де зосереджені активи Російської Федерації?**

Маліневський Олег: – Дякую за запитання. Я хотів би звернути увагу на одну дуже важливу річ. Війна, яка в нас відбувається, попри її велич, масштаб, попри страхіття, які робить агресор, вона є гібридною війною. Це самі росіяни говорять. Це по суті і Герасимов заявляв ще перед початком першого етапу агресії 2014 року про те, що війни в класичному розумінні в світі закінчилися, а ті війни, які ведуться, вони не мають чітких меж як на території, так і щодо сил, засобів, методів, які залучаються. Так само я вважаю, що юридична відповідь також має бути гібридною. Ми не повинні фокусуватися виключно на якомусь одному напрямку. Звичайно, оборону ворога треба перевіряти усіма можливими способами. Немає єдиного універсального способу, як «пробити» цю юридичну оборону ворога. Але треба всі заходи використовувати, і я впевнений, що ми дійдемо до кінця.

Повертаючись до попереднього нашого питання з приводу alter ego та існуючої уже практики по її застосуванню, вона частково, на мою думку, правильна. Все-таки деліктна відповідальність в умовах гібридної війни має право на існування. Більше того, навіть та практика спорів проти агресора і навіть ті посилання, які йдуть по практиці alter ego, там є норми Цивільного кодексу про деліктну відповідальність. Єдине питання, треба довести навіть склад делікту, який у нас існує і в доктрині цивільного права, і закріплений в загальних нормах 1166, 1190. 1191 уже як наслідки застосування 1190 і подумати. Ми про це чомусь взагалі не дискутуємо. У нас конфлікт відбувається на території України. Навіть тимчасово окуповані території — це територія України. Згідно з міжнародними принципами має діяти «lex loci delicti», тобто право місця спричинення шкоди. І наш законодавець має бути максимально проактивним. Використовуючи цей момент, для того, щоб дати підґрунтя, в тому числі іноземним суддям, які будуть або розглядати первісні позови за кордоном, або будуть розглядати питання виконуваності українських рішень,

наскільки вони співмірні з публічним їхнім порядком, наскільки в тому числі по імунітету. І це треба напрацьовувати, в тому числі відповідальність за «complicity» або співпричинення у заподіянні шкоди під час збройних конфліктів. Є цілий блок. Це цілий науковий напрямок, який досліджує питання застосування сили під час збройних конфліктів. Комбатанти, не цивільне населення, там різні норми, різні правила щодо їхнього захисту.

І тому ми, як законодавець, єдиний в цьому світі уповноважений регулювати питання відшкодування шкоди у війні проти України, законодавець повинен бути проактивним і в тому числі розвивати норми деліктної відповідальності. Я не кажу про «strict liability» або відповідальність без вини, хоча тут теж можна подумати, але принаймні в частині співпричетності, співпричинення шкоди і відповідальності пособників агресора, це треба врегулювати. Поки це не врегульовано, я вважаю, залежно від варіанту місцезнаходження підприємства, яке постраждало, або жертва, відповідно, місце спричинення делікту, чи це окупована територія, чи контрольована Україною територія, можна застосовувати і інструменти інвестиційного арбітражу, і позовів про відшкодування шкоди, застосовуючи деліктні норми 1166, 1190, про які я сказав, і навіть використовувати інструменти кримінальної відповідальності. У нас є магістральні провадження, у нас є безліч інших проваджень, де є цивільний позов потерпілої особи. Це також може бути інструментом притягнення агресора і відповідальних осіб за спричинення шкоди до відповідальності. Тому тут не буває забагато методів боротьби, юридичної боротьби з агресором. Наша задача зробити їх максимально болісними і ефективними.

Фонова Олена: – Дуже цікаві ваші висновки. І насправді можна зробити теж висновок, що концепцію alter ego не треба дуже часто застосовувати і треба дивитися дуже обережно щодо її застосування в тій чи іншій ситуації. Напевно, дійсно, краще казати про збиток, який був заподіяний тими ж самими юридичними особами, які мають майно, зокрема і на території інших країн.

У наших попередніх питаннях вже неодноразово звучала теза про alter ego як інструмент, що дозволяє долати формальну відокремленість юридичних осіб, пов'язаних з державою-агресором. Проте постає важливе питання, на якому етапі провадження ця доктрина є найбільш ефективною і доречною для застосування.

Пані Олено, як ви вважаєте, **чи можливе повноцінне застосування концепції alter ego вже на стадії пред'явлення позову з метою безпосереднього стягнення збитків з підприємств, які фактично діють як alter ego РФ? Чи ця доктрина більш органічно вписується в**

стадію вже виконання судового рішення, коли йдеться про поширення відповідальності держави на активи пов'язаних з нею суб'єктів? І як на це питання сьогодні дивиться українська судова практика?

Кібенко Олена: – Я б хотіла зазначити, що, на жаль, при застосуванні концепцій чи доктрин «підняття корпоративної завіси» через доктрину alter ego дуже часто відсутнє розуміння сутності цієї доктрини. Тобто, з одного боку ми кажемо, так, ми піднімаємо корпоративну завісу чи застосовуємо alter ego, нівелюється юридична, скажімо так, самостійність, правосуб'єктність тієї чи іншої юридичної особи. Але це не значить, що юридична особа припиняє існування. Тобто в процесуальних відносинах, в інших відносинах вона є самостійною юридичною особою. Тобто ми її позбавляємо правосуб'єктності, піднімаємо цю завісу лише в одному аспекті, так, при зверненні стягнення на її майно. Тому, якщо розглядається, наприклад, справа про стягнення збитків з Російської Федерації, то, звісно, такі юридичні особи, які відповідатимуть лише майном, якщо ми їх залучаємо на підставі концепції alter ego, я якраз це уточню, то вони не мають бути учасниками цього процесу. Вони вже залучаються на стадії виконання, коли вже є рішення проти Російської Федерації, і воно може бути виконано за рахунок майна цих юридичних осіб, як у цій справі, про яку я говорила спочатку.

Те, що пропонує пан Олег, то це вже трохи інший підхід. Тоді не треба казати про alter ego, тоді треба казати, що фізичні, юридичні особи, там громадяни Російської Федерації, юридичні особи, зареєстровані в Російській Федерації, що вони є співучасниками. Треба тоді доводити їх відповідальність як самостійних суб'єктів. І тоді вони можуть, тобто в залежності від того, яка концепція буде обиратися, можуть бути інші варіанти. Це поки що приблизно, бо я не можу сказати, що я володію і знаю всі комбінації, які на сьогоднішній день застосовуються. Але якщо ми кажемо про «підняття корпоративної завіси», ми розуміємо, що це виключно на стадії виконавчого провадження. І в нас є вже інші випадки. Наприклад, ми іноді піднімали «корпоративну завісу» щодо відповідальності посадових осіб банку і накладення арешту на активи. Та і це були не лише активи, які безпосередньо належали, а й активи, які належали опосередковано. І тут виникло безліч питань. Залучати таких осіб як третіх осіб у процес, а це ж ускладнює процес. Це призводить до того, що величезна кількість фізичних, юридичних осіб, які, по суті, не мають відношення до суті спору, вони стають третіми особами. Вони подають процесуальні заяви, вони втручаються в процес, іноді дуже сильно заважають просувати його. Тобто ці всі питання відкриті. Україна лише стикається з цією категорією справ. Мені видається, треба аналізувати практику і вже через певний період робити все ж таки якісь висновки на підставі аналізу не лише

практики Верховного Суду, а й першої, другої інстанції. Тобто ми ширше маємо дивитися, а ще й досвід виконання цих рішень, як в Україні, так і за кордоном. І на підставі цього вже можна якісь тоді робити більш широкі висновки.

Фонова Олена: – Дякую. І наостанок ще один аспект, який не можна оминати. В сучасному світі право і політика часто взаємопов'язані, особливо коли йдеться про судові позови проти держави-агресора. Україна не тільки судиться в національних судах, вона намагається вибудувати глобальну підтримку правових підходів до компенсації за агресію. І саме тут питання застосування alter ego може стати частиною дипломатичного чи юридичного діалогу з партнерами.

Пане Олеже, чи є, на вашу думку, потенціал для формування єдиної міжнародної практики або коаліції держав, які підтримають використання alter ego як підставу для арешту активів РФ? І чи можлива поява окремого міжнародного механізму компенсації, який би враховував ці підходи?

Маліневський Олег: – Дякую за кілька питань, так щодо юриспруденції. Вона мені ближче. Я вважаю, що це необхідність формування ось такого поясу верховенства права і захисту прав людини, тому що в основі необхідності відшкодування шкоди є конкретна особа, право якої порушили. І ось ці держави, які цінують це первинне право людини, яке підлягає захисту, а захист без отримання судового рішення і його наступного виконання неможливий. Звичайно, ці держави повинні об'єднуватись. Таке об'єднання повинно бути не лише в якихось політичних деклараціях, а воно повинно бути в створенні або договірних механізмів міждержавних по більш спрощеному або визначеному взаємному визнанню рішень кожної з цих країн, які входять до цієї коаліції, щодо ось таких от питань та щодо грубих порушень прав людини, злочинів проти людяності, воєнних злочинів. Власне, те, що чинить Російська Федерація на території України.

І з урахуванням цього можливі будуть напрямки для захисту у таких потерпілих осіб. Це і розвиток інституту універсальної цивільної юрисдикції, так, коли ми не повинні судитися виключно в Україні, тому що це найбільш природне місцезнаходження суду. А через характер, грубий характер порушення прав людини, нам відкриваються можливості судитися в іншій країні, яка входить до цієї коаліції, яка розділяє ті ж самі підходи і де знаходяться активи відповідачів, що важливо, так, щоб уже був більш спрощений порядок.

І ще важливе, пов'язане з цим. У нас уже, можливо, кілька навіть десятиліть відбувається паралельний трек, який Україна просто зобов'язана

використати. Це підвищення корпоративної відповідальності, ну, корпоративної в сенсі відповідальності корпорацій за порушення прав людини. Є навіть принципи ООН щодо відповідальності корпорацій за недопущення порушення прав людини. І це чимось кореспондує, наприклад, з нашим конституційним принципом, що власність зобов'язує, власність не може використовуватися на шкоду правам іншої особи, тобто недопущення зловживань. Якщо ми накладаємо один аспект для аналізу відпрацювання, то в нас виходить якраз той пояс, про який ми з вами говоримо. Пояс країн, то буде спрощена процедура визнання і виконання, зрозумілі підстави для відшкодування шкоди співпричинювачами подібних грубих порушень прав людини, ну, в тому числі і юридичних осіб. І, звичайно, неможливість застосування імунітету до державних гравців, які знаходяться в своїй господарській інструментальності, тобто вони виконують свої функції. Наприклад, той же там «веб», про який ми говорили. Можливо, варто підняти питання, що він забезпечує фінансування оборонного комплексу, він надає відповідні кредити, він забезпечує, можливо, інфраструктуру окупованих регіонів і так далі. Тобто там у нього самостійний «cause of action», самостійна підстава позову до нього і його співпричинення, його участь у заподіянні шкоди.

І ось формування цих спільних правил, розширення можливості національних юрисдикцій по позовам жертв війни, незалежно в якій країні воно відбулося, тому що ми повинні готуватися і до можливих агресій в інших країнах зараз не тільки з точки зору підвищення можливості ВПК, а й можливостей правових систем на реагування таким викликам. І ніхто не знає, в якій країні Путін завтра вирішить зробити чергову агресію. Тому ось спроба створення такого поясу і, знову ж таки, це підвищення відповідальності глобальних компаній. Тому що в нас, якщо брати ось ці кола, які я сказав, перше — це державні компанії, де зрозуміло в рамках їх господарської діяльності, але вони все одно виконують певні функції по веденню господарської діяльності. Далі російські олігархи, не треба про них забувати. І далі міжнародні корпорації, які досі працюють на території Росії. І треба детальніше проаналізувати, а чим вони там займаються, наскільки вони залучені у військові потуги Росії. Тому що згідно з військовою доктриною Російської Федерації, війна у них розглядається не тільки як сукупність збройних заходів, це сукупність політичних, економічних, інформаційних і так далі. І ми повинні визначити ступінь відповідальності кожного з елементів війни, яку веде Росія і яку вона закріпила у себе у воєнній доктрині. Дійсно, така коаліція має бути створена і треба працювати по наповненню відповідних норм, як на рівні двосторонніх або багатосторонніх угод, так і на рівні законодавств тих країн, уніфікації законодавств для того, щоб був ось цей

механізм, цей фреймворк, для того, щоб особи, які належать до цих держав, почували себе комфортно, в тому числі захищеними юридично від потенційних агресорів майбутнього.

Фонова Олена: – Дякую, пане Олеже. Дякую, пані Олено. У нас вийшла, без перебільшення, сьогодні дуже цікава дискусія. Я впевнена, що як і для постраждалих юридичних осіб, які будуть позивачами майбутніми або вже є позивачами, так і для суддів є певне таке розуміння, як же дієво захистити свої права, чи слід використовувати безпосередньо концепцію alter ego, чи все ж таки на стадії виконання краще це зробити. Наші гості сьогодні дали відповіді на ці питання.

Ми говорили сьогодні не лише про судову доктрину. Ми говорили про межі між державою, компанією, між формальною відповідальністю і фактичними збитками, між юрисдикційними бар'єрами і прагненням до справедливості. Доктрина alter ego не просто юридичний інструмент. Це дзеркало, в якому відбивається здатність права реагувати на масштабні злочини сучасності. Але водночас це дзеркало викривлене, те, що допомагає в одному суді, може стати пасткою в іншому. Саме тому її застосування вимагає не лише мужності, а й точності, системності і, головне, міжнародного резонансу. Чи зможе alter ego стати містком до реальної відповідальності, чи залишиться правовою конструкцією з обмеженим потенціалом, залежить від нас, юристів, суддів, науковців, які працюють на стику національного і глобального правопорядку.

З вами була Олена Фонова. Дякую, що провели цей час разом. Ми не ставимо крапку, лише відкриваємо нові питання. Попереду ще багато важливих тем і розмов, які формують наше правове сьогодення і майбутнє. Залишайтеся з нами і надалі. Попереду ще багато важливих тем і змістовних розмов, які варто почути.

Подкаст Національної школи суддів України — це голос суддівської спільноти, де ми говоримо про актуальне: судді, правники, науковці, представники громадських організацій та експерти у відкритих розмовах про судову владу, виклики правової системи та зміни, що визначають майбутнє правосуддя в Україні. Тут слово має вагу і значення.